Midtjyllands Avis

SILKEBORG AVIS - HAMMERUM HERREDS AVIS - SKANDERBORG AVIS - BJERRINGBRO OG OMEGNS FOLKETIDENDE - KJELLERUP AVIS - HAMMEL AVIS - AARHUS AMTSAVIS

LØRDAG DEN 6. NOVEMBER 1971

ALMUENS VEJ UD AF UVIDENHEDS-MØRKET

Af H. C. CLAUSEN

Ved Frederik IV's fundats for 250 år siden om opførelse af 240 rytterskoler skabtes grundlaget for folkeskolen på landet

Udviklingen af skolevæsenet på landet er i høj grad knyttet til Frederik IV's navn, idet han på sin 50 års fødselsdag i 1721 bekendtgjorde oprettelsen af 240 skoler på sine 12 ryttergodser. For beboerne i de pågældende områder, betød det regelmæssig undervisning af deres børn fra 5 års alderen. Redaktør H. C. Clausen skildrer i denne artikel bevæggrundene for dette prisværdige initiativ og fremdrager træk af lærernes vilkår og pligter.

Oprettelsen i 1670 af rytteriregimenterne som et led i landets militære udbygning kom indirekte til at få betydning for folkeskolen på landet, idet Frederik IV efter oprettelse af rytteridistrikter på de kongelige godser i 1721 på sin 50 års fødselsdag underskrev en fundats om oprettelse af 240 skoler i de 12 rytterdistrikter, hvoraf der var seks på Sjælland, tre i Jylland og et på henholdsvis Fyn, Lolland og Falster. I disse skoler skulle fattige børn gratis undervises i kristendom, læsning, regning og skrivning.

Vel havde Christian II 200 år i forvejen udgivet en forordning om skolevæsenet på landet i form af ansættelse af de såkaldte løbedegne, men rytterskolerne for 250 år siden blev alligevel det egentlige grundlag for almuens vej ud af uvidenhedsmørket.

KONGEN BØD: FOLKET SKAL OPLYSES

Tidligt synes Frederik IV at have interesseret sig for almuens oplysning. Allerede i hans fattigforordning fra 1708 omtales problemet. Kongen skriver heri, at i de sogne, i hvilke der ikke fandtes nogen skole, skulle sådanne så vidt muligt oprettes og fattigfolks børn undervises heri uden betaling. Større betydning fik denne bestemmelse dog ikke, for kongen glemte at anvise midler ved skolernes opførelse og lærernes aflønning. Kongens søskende, prins Carl og prinsesse Sophie Hedevig havde imidlertid 1719 på deres godser ladet opføre tidssvarende skolebygninger, og meget tyder på, at kongen er blevet smittet af sine søskendes eksempel. Måske har han også villet vise, at han ikke over sine egne kærlighedsafærer glemte sine kongepligter mod land og folk og særlig ikke mod den del af folket, der trængte mest til hans omhu.

Inspirerende og medvirkende ved tankens virkeliggørelse var især biskopperne Peter Hersleb og Christen Worm, overkrigssekretær Christian Carl Gabel, amtmændene Frederik von Gram og Ivar Rosenkrantz samt justitsråd C. C. Birchherod og kancelliråd Ole Pedersen, der medvirkede ved oprettelsen af skolerne. Det står ikke helt klart, hvem der tegnede skolerne. Stilistisk synes dog alt at tyde på, at det må have været en arkitekt og ikke en tilfældig bygmester, og det menes, at tegningerne i så fald skyldes arkitekten Johan Cornelius Krieger, som i 1725 udnævntes til overlandbygmester.

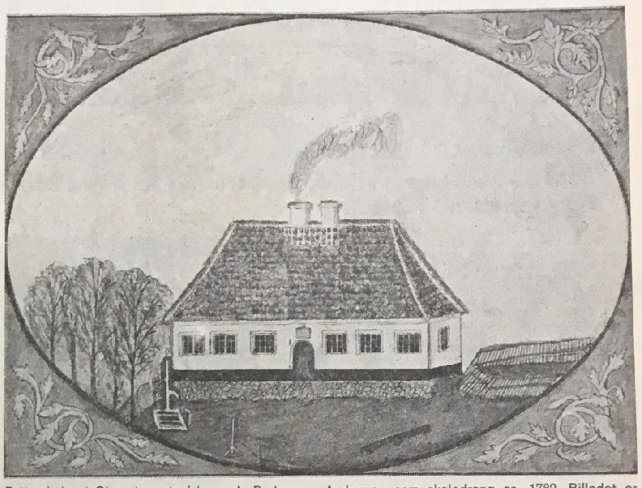

Rytterskolen i Gjern tegnet af lærer A. P. Jensen, Andsager, som skoledreng ca. 1782. Billedet er antagelig den eneste eksisterende tegning af den gamle rytterskole i oprindelig skikkelse. Billedet er tilegnet familien Bundgaards efterkommere efter skolens sidste lærer. Tidligere socialinspektør Tage Bundgaards bedstefar var lærer ved skolen. Billedet ejes nu af Tage Bundgaards søn, konsulent for specialundervisningen Ole Bundgaard.

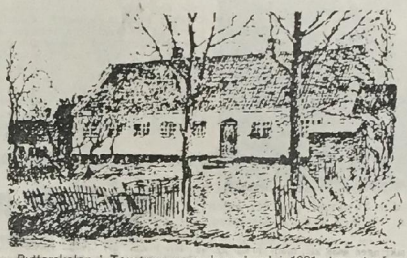

Rytterskolen i Toustrup, som den så ud i 1921, tegnet af lærer H. E. Jensen

LANDSBYENS NÆSTBEDSTE BYGNING

Skolerne var efter datidens forhold monumentale. Næst efter kirken skulle de være landsbyens mest markante bygning og derfor mere fremtrædende end præstegården. -

Alle rytterskoler blev bygget over samme læst, var fem fag eller 21 alen i længden og 12 alen i bredden, grundmurede med en kraftig gesims under taget, der var af tegl. Vinduerne havde blyindfattede ruder. Grundplanen var ganske enkel. I husets ene halvdel lå skolestuen og en stald, i den anden lærerens leilighed, der bestod af en dagligstue, et sengekammer, et køkken og et spisekammer. Med undtagelse af stalden, der var brolagt med marksten, var de øvrige gulve belagt med klinker. Dagligstuen og skolestuen opvarmedes af en fælles bilæggerovn, som der fyredes i fra køkkenets åbne skorsten.

Skolestuens inventar var tarveligt. Det bestod kun af to lange borde og seks-syv bænke på pæle, der var nedrammet i jorden.

De 240 skoler fordeltes således i 12 distrikter: København 19, Frederiksborg 18, Kronborg 19, Tryggevælde (Stevns) 18, Vordingborg 19, Antvorskov 20, Lolland 11, Falster 27, Møn 10, Fyn 20, Dronningborg (Randers) 10, Skanderborg 24 og Koldinghus 25.

De første skoler stod færdige allerede i 1722, og i 1727 blev de sidste af de 240 nye skolebygninger taget i brug. Skolerne på Sjælland, Lolland og Falster og Møn blev opført for en enhedspris af 550 rigsdaler pr. stk., på Fyn kostede de 600 rigsdaler hver, og i Jylland lå prisen på 580 rigsdaler pr. skole.

SKIKKELIGE OG GUDFRYGTIGE STUDENTER

Som lærere ved de nye skoler foreslog biskop Christen Worm, at man skulle tage »skikkelige og gudfrygtige studenter, når de kan haves«, men i mangel af dem »andre verdslige personer, som fører et skikkeligt levned og er vel oplært i deres sallgheds kundskab«. Idealet af skolelærer var, hævdedes det, ikke »en lærd mand, men en oplyst bonde blandt bønder«. De bedst kvalificerede var naturligvis studenter, der havde opgivet deres studium, idet man på den tid endnu ikke havde oprettet seminarier. Men de fleste lærere kom fra det praktiske liv og havde oprindelig været håndværkere, husmænd eller herskabstjenere. Disse sidste har næppe været de ringeste, idet de havde været vant til at omgås folk og dergennem ofte haft lejlighed til at tilegne sig en vis omend overfladisk viden og politur.

Lønnen fastsættes til 24 rigsdaler årlig, frit hus, seks læs tørv, tre læs brænde samt hø, halm og græsning til to køer og seks får. Desuden var de fri for skatter og afgifter. Omregnet til nutidens penge svarer det til gennemsnitlig henved to tredjedele af lærerlønningerne i dag.

DEN FORDRUKNE SKOLEMESTER I BALLERUP

Amtmanden havde sammen med provsten efter indstilling af sognepræsten kaldsret til embederne, og de havde også ret til uden videre proces at afsætte skoleholdere, der enten ikke samvittighedsfuldt passede deres embeder eller førte et forargeligt levned. Blandt de sidstnævnte var skolemester Niels Jensen i Ballerup ved København. Han drak og sloges med sin hustru om brændevinsflasken. Provsten formanede ham indtrængende, men Niels Jensen fortsatte drikkeriet. Da en fattig kone gjorde sin kirkegang og ofrede skolemesteren en skilling, kastede han hende den i ryggen til forargelse for menigheden. Provsten indstillede ham til afsked, som han fik 17. august 1723.

Samtidig med opførelsen af rytterskolerne indførtes der skolepligt. Fra det femte til det ottende skoleår skulle børnene møde i skolen alle hverdage. Undervisningstiden var i sommerhalvåret, der regnedes fra påske til mikkelsdag, fra kl. 7–11 og 14–16, og resten af året fra kl. 8–12 og 14–18. Det var dog ikke hensigten at unddrage forældrenes hjælp af børnene i hjemmet. Derfor fik de ret til at beholde børn over otte år hjemme den halve dag skiftevis formiddag og eftermiddag. Det greb ikke meget forstyrrende ind i undervisningen, da der overalt var enkeltmandsundervisning. - Ferier som nu om stunder nævnes ikke.

STRAFFE MED ORD, IKKE MED HUG

I en instruks advares læreren mod at gøre forskel på de velhavendes og de fattiges børn. Børnene skal i det hele taget behandles mildt. Forseelser »straffer han med ord, ingenlunde med hug eller slag«. Hjælper ordene ikke, skal læreren underrette forældrene herom, og de eller læreren i deres nærværelse skal da straffe barnet med ris.

Bemærkelsesværdigt er det, at der i denne 250 år gamle instruks allerede er tænkt på fortsættelsesundervisning, så det er ikke noget, der er opfundet i vort århundrede. Det hedder nemlig i nævnte instruks, at når de unge efter konfirmationen havde været til altergang, ophørte den egentlige skolegang, men læreren skulle dog én eller to gange om ugen gennemgå deres børnelærdom med dem, for at de ikke skulle glemme det lærte. Også tilfældte voksne samt værnepligtige skulle han undervise, hvis de henvistes til ham af præsten. I skrivning og regning skulle han fortsætte undervisningen, hvis nogen ønskede det.

Nu er de gamle bygninger, der rummede Frederik IV's skoler, forlængst ude af billedet som ramme om undervisning af børn. Nogle er nedbrudt, de fleste udvidede eller ombygget og taget i brug til beboelse, og kun nogle få tjener i restaureret skikkelse i dag almene formål. De gamle endnu bevarede rytterskolebygninger står som synligt minde om en vigtig fase i udviklingen af landsbyskolen, selv om resultaterne alle steder ikke blev lige store; men alligevel kan nutiden tilslutte sig det epigram, som Johan Ludvig Holberg skrev til Frederik IV i anledning af skolernes grundlæggelse. De sidste linier lyder:

Andre kan nævne og prise
i sang dine glimrende sejre.
Kirker og skoler du gav,
derfor jeg synger din lov!

H. C. Clausen

Et billede af rytterskolen i Linå, som den så ud i forrige århundredes slutning.

Rytterskolen i Linå, som i dag er beboelse. Den blev nedlagt som skole i 1905. Degnens udhus er også udnyttet til beboelse.

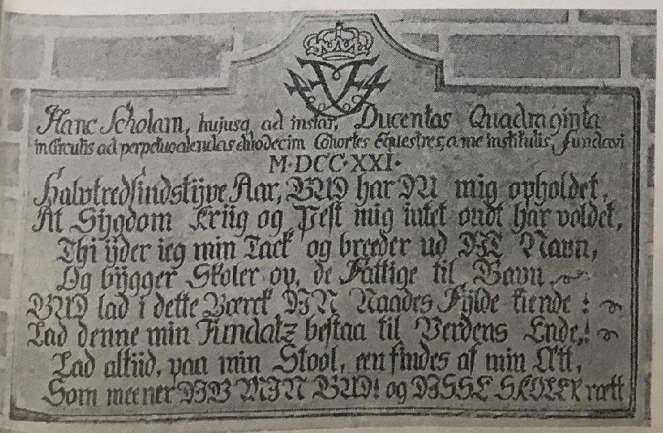

Hanc Scholam, hujusq; ad instar, Ducentas Quadraginta in Circulis ad perpetuo alendas eiusdem Chortes Equestres, a me institutas, fundavi
M·DCC·XXI·

Halvtredsindstijve Aar, BUD har DU mig opholdet,
Alt Sygdom Krijg og Test mig intet ondt har voldet,
Thi jider jeg min Tack og breder ud DIN Navn,
Og bijgger Skoler ov, de Fattige til Bavn,
BUD lad i dette Jerrk DIN Naades Fylde kiende:
Lad denne min Fundatz bestaa til Verdens Ende,!
Lad altiid, paa min Stool, en finders af min Ætt,
Som meener DIIS MIT BUD! og DISSE SKOLER rett

Denne mindetavle for rytterskolen i Gjern er opsat i skolens aula. Sådanne tavler sad oprindelig på alle rytterskoler og er ofte nu bevarede i nye skolebygninger. Den latinske overskrift (øverst) lyder i oversættelsen således: »Denne skole og 240 lignende har jeg (Frederik den IV) grundlagt i distrikter, som er oprettet af mig til støtte og underhold af 12 rytterskadroner«.

24 lokale rytterskoler

I Skanderborg rytterdistrikt var der 24 rytterskoler. Det var følgende steder: Skanderup, Stilling, Hørning, Virring, Yding, Hylke, Tåning, Tønning, Sønder Vissing, Harlev, Storring, Sjelle, Linå, Svejstrup, Venge, Svendstrup, Grumstrup, Astrup, Fårvang, Gjern, Toustrup, Overby, Skovsrod og Hørslevholm. De fleste af skolerne er forsvundet, men en del er dog tilbage, men i stærkt ombygget form, så det ofte kan være svært at genkende det oprindelige karakteristiske præg. Rytterskolen i Skanderup (Skanderborg) lå på hjørnet af Vestergade og Adelgade, men er nu nedrevet. Tavlen fra rytterskolen sidder på amtstuen. I Tåning, Hørning, Venge og Toustrup er de bevaret. Tavlen fra skolen i Toustrup sidder i den nu nedlagte Toustrup skoles mur. Tavlen fra Venge findes i den nye skole, og i Linå i muren på skolen. Når skolen engang nedrives, skal tavlen til Silkeborg Museum. Tavlen fra skolen i Sdr. Vissing, der er nedrevet, sidder i den nye skole i Sdr. Vissing.

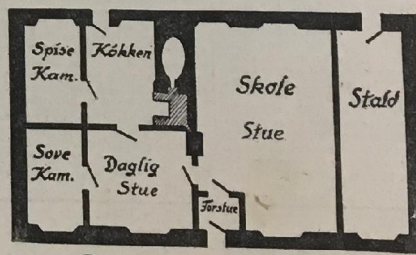

Grundplan af Fr. IV' Skoler.

Lilleheddinge rytterskole på Stevns står som en af de bedst bevarede skolebygninger, som Fre IV i 1721 tog initiativet til opførelsen af.